

MINISTORY

12 SEKONDEN FILM: RAADSELS EN HUN OPLOSSING

door G.H. Maassen jr. en R.P.G.A. Voskuil

No.

38

Bijlage bij Nieuwsbrief No. 50 / mei 1993

Inleiding

In het Imperial War Museum in Londen bevindt zich het filmmateriaal dat gedurende de Slag om Arnhem werd opgenomen door cameramannen van de Britse Army Film and Photographic Unit (AFPU). Analyse van de filmbeelden is niet altijd eenvoudig. Het vertrek van de vliegtuigen uit Engeland, het overvliegen naar Nederland en de landingen bij Wolfheze zijn uitgebreid gefilmd. De juiste historische volgorde van die verschillende scènes en hun lokatie zijn in het algemeen zonder al te veel problemen vast te stellen. Maar de filmbeelden van de opmars en de gevechten zijn veel moeilijker te plaatsen, vooral als geen herkenbare punten zichtbaar zijn.

Een van de opnamen van de strijd toont een patrouille van vier Britse soldaten die een weg oversteekt, een tuin binnengaat en vervolgens voor een huis langsluipend. Het fragment duurt in totaal 12 seconden. Jaren-

lang is geprobeerd deze beelden te lokaliseren, hetgeen mogelijk moest zijn omdat een stuk van een villa zichtbaar was. Alle pogingen bleken echter tevergeefs, totdat het 48 jaar na september 1944 toch lukte. Een rekonstruktie.

Het werk van de AFPU

Toen op 17 september 1944 het eerste gedeelte van 1st British Airborne Division op de bouwlanden bij Wolfheze landde, was daar een Public Relations Unit (PRU) bij met als kern een aantal oorlogskorrespondenten van kranten en van de BBC, en drie cameramannen van de AFPU: de sergeanten Lewis, Walker en Smith. Gordon Walker en Dennis Smith arriveerden per zweefvliegtuig en Mike Lewis sprong af met 1st Parachute Brigade. Lewis moest onafhankelijk van de andere twee proberen om, gewapend met zowel een

Fotografische afdruk van een filmbeldje uit september 1944. Een Britse soldaat holt in de richting van het tuinhok van de villa aan de Van Lennepweg. (Stills-collectie R. Voskuil)

35 mm filmcamera als een fototoestel, zo snel mogelijk met de parachutisten naar de Arnhemse brug door te stoten. Walker met zijn filmcamera en Smith met zijn fototoestel zouden later volgen. Dit plan mislukte en na een aantal vergeefse pogingen om gezamenlijk de brug te bereiken, besloten de drie cameramannen in de buurt van het hoofdkwartier, Hotel Hartenstein, te blijven omdat de rest van de PRU daar ook verbleef. Omdat men verwachtte dat de strijd maar kort zou duren, hadden ze maar foto- en filmmateriaal voor enkele dagen meegekregen, en daarvan was al een groot deel gebruikt voor het vastleggen van de start, de landing en de opmars. Omdat ze ook nog films wilden bewaren voor de te verwachten intocht van het Tweede Leger, werd er zuinig mee omgesprongen, en van de eigenlijke gevechten werd relatief weinig opgenomen. Bovendien werd de militaire situatie van de Britten in de omsingelde 'perimeter' in de loop van de week steeds slechter, waardoor het ook voor de leden van de PRU steeds meer een kwestie werd van overleven.

Toen op maandag 25 september het bevel werd gegeven dat het restant van de divisie zich die nacht over de Rijn moest terugtrekken, werden de films verdeeld tussen de drie cameramannen en majoor Roy Oliver, de commandant van de PRU. Alle films kwamen uiteindelijk veilig aan de overkant. Met behulp van een Amerikaans transportvliegtuig werden ze op 26 september 1944 vanaf een airstrip bij Grave overgevoerd naar Engeland, waar ze nog diezelfde avond bij het Ministry of Information werden afgeleverd. Nadat de films waren ontwikkeld en gecensureerd, kwamen ze beschikbaar voor het filmjournaal van het British

Movietone News, dat vanaf 2 oktober 1944 in de bioscopen ging draaien.

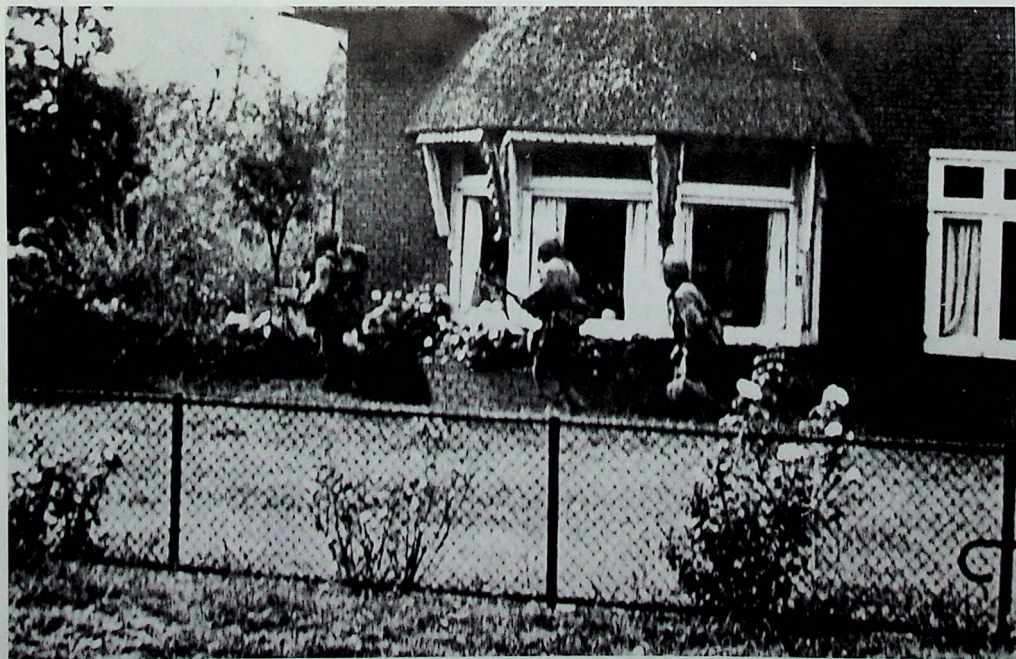
Na de oorlog werd al het filmmateriaal overgedragen aan het Imperial War Museum.

Analyse van het materiaal

In totaal is door de cameramannen Lewis en Walker ongeveer 20 minuten film opgenomen. De gebruikte 35mm camera's konden slechts spoelen met ca. dertig meter film bevatten. Hiermee kon ongeveer anderhalve minuut worden opgenomen. Al die korte rollen film werden na het ontwikkelen aan elkaar geplakt in een volgorde die in veel gevallen niet overeenkomt met de chronologie van de opnamen. Dit 'ruwe', ongemonteerde materiaal bevat vrijwel geen aanwijzingen over data of lokaties, en ook is het niet altijd duidelijk welke cameraman bepaalde scènes heeft gefilmd. Op lijsten in het Imperial War Museum, de zogenaamde 'shot sheets', wordt de betreffende opname, die is aangeduid als 'men running through gateway to house', echter toegeschreven aan sergeant Lewis. Daarmee was de cameraman bekend.

Helaas geeft de door Lewis ingevulde 'Secret Dope Sheet', waarop AFPU cameramannen de details van de door hen gemaakte opnamen moesten vermelden, geen informatie over de exacte plaats waar het fragment is opgenomen. Lewis beperkte zich tot het geven van een algemene beschrijving van de toestand.

Op de filmbeelden met de patrouille staat een huis met een rieten dak en een halfronde, eveneens met riet

Fotografische afdruk van een filmbeeldje uit september 1944. De patrouille loopt langs de erker van de villa aan de Van Lennepweg. Rechts is de 'krul' in het hek zichtbaar. (Stills-collectie R. Voskuil)

afgedekte erker aan de linkerkant van de voorgevel. Nu staan in Heelsum, Wolfheze, Doorwerth en Oosterbeek veel van dit soort villa's, die meestal dateren uit de dertiger jaren. Geen van de nog bestaande panden kwam echter overeen met het huis op de film. Sommige leken er sprekend op, maar bij een nadere beschouwing bleken ze toch in details af te wijken. Toch moest ergens in dit gebied de villa staan of gestaan hebben. Om hier achter te komen, werd een fotografische vergroting van een filmbestudie geplaatst in het in de gemeente Renkum verschijnende weekblad Hoog en Laag van 16 september 1992.

Het onderzoek

Het bijbehorende oproepje met als belangrijkste vraag: 'wie herkent dit huis?', leverde 14 reacties op, die tips bevatten met betrekking tot 11 verschillende, bestaande panden. Een woning werd driemaal genoemd (Oranjeweg 1 te Oosterbeek, vroeger 'de Overstap' geheten); de omgeving Van Borsseleweg/Utrechtseweg/Van Lennepweg in hetzelfde dorp kreeg vijf keer een vermelding, waarbij het ging om vier huizen. De overige panden bevonden zich in Doorwerth (2), Heelsum (1), Oosterbeek (2) en Wolfheze (1).

De opmerkelijkste reactie kwam van Olav Muurmans die samen met Inette Pelster in een na de Tweede Wereldoorlog gebouwde woning op Van Lennepweg 16 woont. Olav vertelde dat een hem onbekende heer had aangeboden met de mededeling dat zijn tuinhek in de krant stond! Bij een nadere beschouwing bleek dat het op de foto zichtbare hek (met een opvallende, kenmerkende krul) hetzelfde was als wat nu nog de afscheiding vormt van de tuin met de Van Lennepweg. Een vooroorlogs hek bij een naoorlogs huis derhalve.

Bij stereoscopische bestudering van Britse luchtfoto's van 23 december 1944 bleek dat op die plek aan de Van Lennepweg een huis had gestaan dat was verwoest. Zichtbaar was zelfs dat het bewuste pand een erker had op dezelfde plaats als de woning op het filmfragment. De plattegrond leek te kloppen, maar het was nog niet zeker dat het werkelijk het gezochte huis was, met het rieten dak.

De overige door de tipgevers genoemde panden hadden de oorlog overleefd, maar zij vielen na een nauwkeurige inspectie af.

Een onderzoek in de kadastrale registers van de gemeente Renkum bracht aan het licht dat het huis dat oorspronkelijk op Van Lennepweg 16 stond, in 1939 was gebouwd door Koenraad Moolhuizen, werktuigkundige, wonende te Oosterbeek. In het archief van Bouw- en Woningtoezicht werden de bouw-aanvraag en de bijbehorende vergunning, verleend op 5 december 1938, aangetroffen. Uit de voorwaarden bleek dat inderdaad sprake was van een rieten dakbedekking! De bijbehorende bouwtekeningen zijn helaas door oorlogsomstandigheden verloren gegaan.

Op de plaats van het verwoeste pand had de familie Moolhuizen in 1947/1948 een nieuw huis laten bouwen. Het bevolkingsregister maakte duidelijk dat de heer Moolhuizen op 8 juli 1956 was overleden, en dat zijn weduwe, Hendrika Piesaar, op 2 oktober van dat jaar was uitgeschreven naar Zaandam.

Uit de in Hoog en Laag van 13 juli 1956 opgenomen overlijdensadvertentie van de heer Moolhuizen, bleek dat er geen kinderen waren en dat hij in Oosterbeek was begraven. Het gravenregister bevatte de informatie dat het graf inmiddels op naam stond van de heer G. Tadema uit Zwolle, en in het telefoonboek werd het bewuste nummer gevonden.

Een gesprek met mevrouw A. Tadema-Böhmer leverde meteen al heel wat op. Haar moeder was een zuster van mevrouw Moolhuizen-Piesaar, ze had het oorspronkelijke huis aan de Van Lennepweg nog gekend, en het had inderdaad een rieten dakbedekking gehad en een, eveneens met riet gedekte, erker links voor. En het belangrijkste van alles: ja, ze moest nog ergens foto's van het huis hebben! Binnen enkele dagen arriveerden per post de beloofde kiekjes, en vol spanning werd de envelop opengemaakt. De panden afgebeeld op het filmfragment en op de foto's waren exact hetzelfde. Het raadsel van de lokatie was opgelost! Helaas wist mevrouw Tadema niet hoe en wanneer de villa in vlammen was opgegaan. Kort na de Slag om Arnhem werden de heer en mevrouw Moolhuizen door de Duitsers uit hun huis verdreven. Daarna moet de woning zijn verbrand.

Het huis heeft dus maar vijf jaar bestaan en dat verklaart voor een belangrijk deel waarom het nooit op een prentbriefkaart of een andere afbeelding voorkwam.

De villa aan de Van Lennepweg, gefotografeerd ca. 1939. (Foto via mevrouw A. Tadema-Böhmer)

Een andere vraag bleef nog onbeantwoord. Wie was de gouden tipgever die bij Olav Muurmans had aangeboden? Een tweede oproep, die werd geplaatst in Hoog en Laag van 7 oktober 1992, had succes. De heer G. Berendsen uit Oosterbeek meldde zich, want hij was degene die enkele weken daarvoor het hek had herkend. Na de Tweede Wereldoorlog hielp hij als 13/14-jarige zijn vader, die een smederij had aan de Dennenkampweg in Oosterbeek, met werkzaamheden in het kader van het herstellen van oorlogsschade. Het is mogelijk dat zij reparaties aan het hek hebben verricht toen het nieuwe huis werd gebouwd. Hoe dan ook, de heer Berendsen herkende het, en zorgde ervoor dat het raadsel werd opgelost.

Naschrift

Nu bekend is dat het filmfragment is opgenomen op de Van Lennepweg in Oosterbeek, blijkt ook een aantal andere puzzelstukken in elkaar te passen.

Sergeant Walker schrijft in zijn 'debriefing' rapport van 3 oktober 1944: 'Tuesday 19 September...., we decided to go to the BORDER Regt. and stay with them, and we attached ourselves to 'C' Coy'. Volgens Alan Green in zijn boek '1st Battalion The Border Regiment, Arnhem 17 - 26 September 1944', nam 'C' compagnie op 19 september posities in ter hoogte van het kruispunt Utrechtseweg/Van Borsseleweg en langs de Van Lennepweg. Toen Walker in 1988 naar Oosterbeek terugkeerde voor het maken van de video-dokumentaire 'Blijvend in Herinnering', wees hij naar het huis op de oostelijke hoek Utrechtseweg/Van Lennepweg, en vertelde dat de drie AFPU sergeanten op die plek hun hoofdkwartier hadden gehad. In de omgeving hadden ze gefilmd en gefotografeerd. Dat daar was gefotografeerd, was al lang bekend want van verschillende foto's was vastgesteld dat ze in die buurt waren gemaakt.

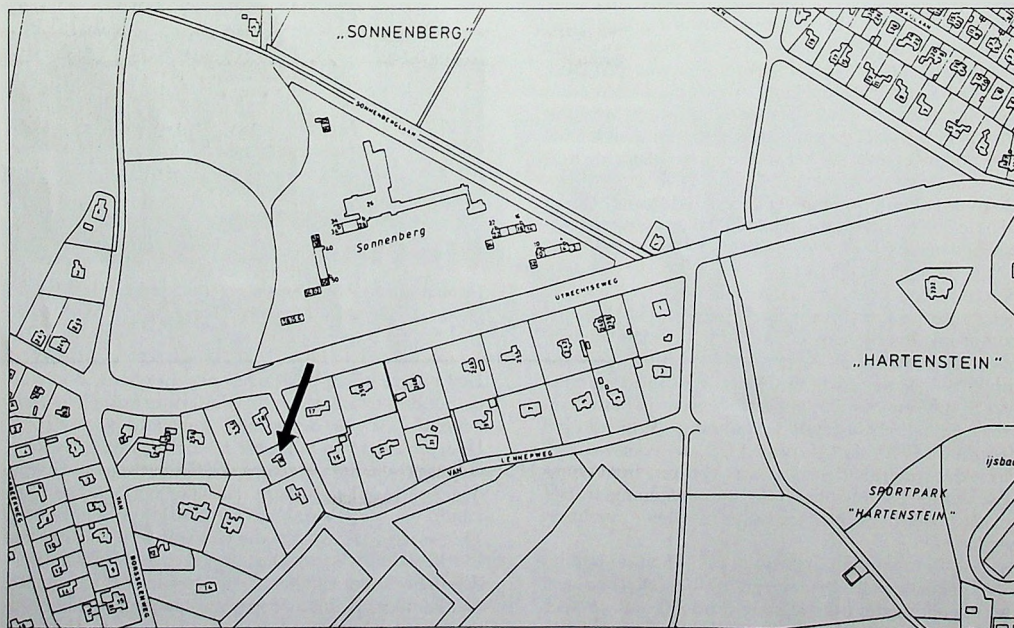
Op woensdag 20 september 1944 vielen de Duitsers vanuit het westen aan en Walker schreef daarover in zijn 'debriefing' rapport: '...we decided to pack in photography and start fighting ourselves'. Op vrijdag 22 september werd het huis waarin ze zaten in brand geschoten en trokken ze naar het divisie-hoofdkwartier, Hotel Hartenstein. Uit deze informatie kan worden

De huidige situatie. Nadat de villa was verwoest, werd in 1947/1948 een veel kleiner huis op die plaats gebouwd. Het hek dateert nog van voor de oorlog. Links achter de lantaarnpaal zit, nauwelijks zichtbaar, de krul in het hek.
(Foto R. Voskuil, maart 1993)

den gekonkludeerd dat de betreffende filmscène op 19 of 20 september werd opgenomen, en dat de patrouille behoorde tot de 'C' compagnie van 1st Battalion, The Border Regiment.

Met dank aan dhr. R.N. Sigmond, en aan de afdeling Burgerzaken en het Archief van de gemeente Renkum.

Kaartje van de huidige situatie. De plaats van het huis aan de Van Lennepweg is aangegeven met een pijl.
(Huisnummerkaart gemeente Renkum, 1988)